

osnovna šola na slovenskem
narodnem ozemlju

Osnovna šola na slovenskem narodnem ozemlju

Miroslava **Cencič**

Koper 2018

Miroslava **Cencič**

Osnovna šola na slovenskem narodnem ozemlju
Znanstvena monografija

Zbirka: Knjižnica Ludus, 18 (ISSN 2536-1937)

Urednik zbirke: **Silva Bratož**

Recenzenta: **Tomaž Grušovnik, Branka Čagran**

Naslovnica: **Tina Cotič**

Oblikovanje: **Tilen Žbona**

Lektura: **Davorin Dukič**

Prelom: **Jonatan Vinkler**

Izdala in založila: **Založba Univerze na Primorskem**

Titov trg 4, SI-6000 Koper

Glavni urednik: **Jonatan Vinkler**

Vodja založbe: **Alen Ježovnik**

Koper 2018

ISBN 978-961-7055-37-5

Naklada: **200 izvodov**

© 2018 Založba Univerze na Primorskem

Izdaja je sofinancirana po pogodbi ARRS za sofinanciranje izdajanja znanstvenih monografij v letu 2018.

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

373.3(497.4)(091)

37(=163.6)(091)

CENCIČ, Mira

Osnovna šola na slovenskem narodnem ozemlju : [znanstvena monografija] / Miroslava Cencič. - Koper : Založba Univerze na Primorskem, 2018. - (Knjižnica Ludus, ISSN 2536-1937 ; 18)

ISBN 978-961-7055-37-5

298077440

VSEBINA

- 9 SLIKE
- 13 PREDGOVOR
- 17 ZGODOVINA ŠOLSTVA TEMELJI NA ZGODOVINI RAZVOJA SLOVENSKEGA NARODA
- 21 ZAČETKI SLOVENSKE PISMENOSTI IN ŠOLSTVA
- 25 **Jezik in metode spreobrnjenja**
- 26 **Zapisanost**
- 28 Brižinski spomeniki
- 29 **Srednjeveško šolstvo na slovenskih tleh**
- 29 Stolne šole
- 30 Samostanske šole
- 32 Župnijske šole
- 34 Šole po gradovih
- 34 Vsebina
- 35 Mestne šole
- 37 Univerze
- 37 Slovenske pokrajine na obrobju
- 40 Osebnosti
- 41 Povzetek
- 42 **Protestantsko šolstvo**
- 42 Družbene razmere
- 43 Elementarno slovensko šolstvo
- 49 Prvi slovenski abecednik in protestantska književnost
- 52 Stanovska protestantska šola – naša prva gimnazija

- 57 Prekmurje
- 58 Osebnosti
- 60 Povzetek
- 61 Obdobje katoliške prenove, od poreformacije do prvega avstrijskega zakona (1600–1774)**
- 61 Cerkveno šolstvo na centralnem slovenskem ozemlju
- 62 Župnijske šole
- 66 Jezuitske začetne šole
- 69 Mestne šole
- 71 Jezuitska gimnazija – srednja latinska šola
- 76 Osebnosti
- 77 Povzetek

- 79 AVSTRIJSKA DRŽAVNA ZAKONODAJA UREJA ŠOLSTVO NA SLOVENSКИH TLEH (1774–1918)
- 79 Prosvetljenstvo**
- 79 Značilnosti časa
- 85 Prvi avstrijski šolski zakon
- 88 Razvoj šolstva na slovenskem ozemlju pod Habsburžani
- 102 Šolstvo na narodnem obrobju izven habsburških dežel
- 105 Osebnosti
- 107 Povzetek
- 109 Šolstvo v Ilirskih provincah (1809–1813)**
- 109 Značilnosti časa
- 111 Osnovno šolstvo
- 116 Višje in visoke šole
- 117 Osebnosti
- 117 Povzetek
- 118 Obdobje *Politične šolske ustave***
- 118 Najpomembnejše določbe *Politične šolske ustave*
- 120 Razvoj šolstva pri nas v predmarčnem obdobju (1806–1848)
- 142 Šolstvo na obrobju narodnostnega ozemlja
- 143 Osebnosti
- 146 Povzetek
- 148 Od marčne revolucije do III. šolskega zakona**
- 148 Značilnosti časa
- 155 Šolstvo v habsburškem delu slovenskega ozemlja
- 160 Šolstvo na obrobju narodnega ozemlja
- 163 Osebnosti
- 164 Povzetek
- 165 Obdobje tretjega avstrijskega šolskega zakona**
- 165 Značilnosti časa
- 170 Predpisi tretjega državnega osnovnošolskega zakona
- 174 Uveljavljanje nove šolske zakonodaje na Slovenskem

186	Razvoj posameznih učnih predmetov
223	Učiteljska društva
226	Na obrobju narodnega ozemlja
236	Osebnosti
240	Povzetek
245	SLOVENSKO ŠOLSTVO V OBDOBJU KRALJEVINE JUGOSLAVIJE (1918–1941)
245	Značilnosti časa
245	Šolstvo v Kraljevini SHS in Jugoslaviji
248	Razmere na Slovenskem
251	Poskusi ideološke preнове – uveljavljanje jugoslovanskega unitarizma
252	Zakon o narodnih šolah
259	Od državnih predpisov do narodne šole
263	Razvoj posameznih učnih predmetov
290	Učiteljska združenja
292	Šolstvo na obrobju narodnega prostora
295	Manjšinske šole pod Kraljevino Jugoslavijo
298	Osebnosti
301	Povzetek
303	Šolstvo na slovenskem ozemlju izven Kraljevine Jugoslavije
303	Porabje
304	Koroška
306	Kanalska dolina
307	Beneška slovenija
307	Na Primorskem pod Italijo
316	Povzetek
319	ŠOLSTVO OD ZAČETKA DRUGE SVETOVNE VOJNE DO KONCA MIROVNIH POGAJANJ
319	Šolstvo med drugo svetovno vojno
319	Značilnosti časa
320	Na Koroškem
320	Na Gorenjskem in Štajerskem
321	V Prekmurju
322	Ljubljanska pokrajina
323	Šolstvo na ozemlju pod nemško vojaško zasedbo
328	Partizanska osnovna šola
342	Prizadevanja za odpiranje slovenskih šol v Benečiji
344	Povzetek
347	NA OBROBJU SLOVENSKE ZEMLJE PO LETU 1945
347	Zahodni del slovenske zemlje
347	Pod zavezniško vojaško upravo
364	Šolstvo v coni B pod vojaško upravo jugoslovanske armade

- 365 Svobodno tržaško ozemlje
- 367 Prizadevanje za slovensko šolo v Gorici
- 369 Beneška Slovenija in Kanalska dolina
- 370 Šolstvo naših rojakov za vzhodno in severno mejo po letu 1945**
- 370 Koroška
- 376 Osebnosti
- 380 Povzetek

- 383 ŠOLSTVO V ČASU FEDERATIVNE LJUDSKE IN SOCIALISTIČNE REPUBLIKE JUGOSLAVIJE
- 383 Slovenska osnovna šola v Socialistični republiki Jugoslaviji**
- 383 Družbene razmere
- 388 Revolucionarne spremembe v šolstvu
- 398 Dinamika razvoja osnovne šole
- 409 Dejavniki pouka
- 418 Širjenje dejavnosti šole
- 422 Razvoj nekaterih učnih predmetov
- 462 Učiteljska strokovna združenja
- 465 Osebnosti
- 467 Šolstvo drugih narodnih skupnosti v SR Sloveniji**
- 467 Zakonodaja in predpisi
- 468 Italijanska narodna skupnost
- 469 Madžarska narodna skupnost
- 470 Šolstvo na slovenskem ozemlju izven državnih meja v 21. stoletju
- 474 Povzetek

- 481 REPUBLIKA SLOVENIJA
- 483 Šolstvo v Republiki Sloveniji**
- 483 Šolska reforma
- 485 Cilji in vsebina nacionalnih predmetov

- 489 SKLEP

- 509 POVZETEK

- 515 SUMMARY

- 521 RECENZIJI
- 521 I**
- 523 II**

- 525 IMENSKO KAZALO

SLIKE

- 24 Dokument o spreobrnitvi Bavarcev in Karantancev: najpomembnejši vir za zgodovino šolstva na Slovenskem v zgodnjem srednjem veku
- 28 *Brižinski spomeniki*
- 31 Pouk v kapiteljski šoli v 15. stol
- 33 Cisterijanska opatija v Stični, ustanovljena 1135, ena najstarejših samostanskih šol
- 46 Sebastjan Krelj, *Otročja biblija*, 1566
- 48 Primož Trubar (1508–1586), pisec prve slovenske knjige in utemeljitelj slovenske osnovne šole
- 50 Trubarjev *Abecednik* (prva slovenska začetnica in prvo berilo), 1555
- 51 Primož Trubar, *Cerkovna ordninga*, 1564
- 63 Peter Pavel Glavar (1721–1784)
- 64 Učni red za šolo pri sv. Nikolaju v Ljubljani iz leta 1679
- 67 Mihael Paglovec, *Zvesti tovariš* (prva slovenska katoliška šolska knjiga), 1742
- 68 Abecedna tabla: Tabla Teh pushtabou, v *Thomasha Kempensarija Bukve*, (1745), ki jih je priredil Mihael Paglovec
- 72 Jezuitski kolegij s cerkvijo sv. Jakoba v Ljubljani, leta 1682
- 80 Prosvetljena vladarica Marija Terezija, ki je vpeljala državni šolski sistem in objavila splošno šolsko obveznost za otroke od 6. do 12. leta, 1774
- 81 Oče Marko Pohlin (1735–1801), narodni buditelj, sestavljaivec šolskih knjig in prve računice v slovenskem jeziku
- 82 Blaž Kumerdej, Domoljubni načrt za ureditev šole na Kranjskem, 1772
- 84 *Splošna šolska naredba*, prvi državni šolski zakon, ki je urejal šolstvo na slovenskih tleh, 1774
- 94 Janez Nepomuk Edling (1751–1793), šolski komisar, organizator šolstva na Kranjskem

- 98** *Jedro metodne knjige*, priročnik za slovenske učitelje, Priredil Janez Nepomuk Edling, 1777
- 99** *Vadenje za brati*, dvojezični slovensko-nemški učbenik, ki prinaša realno vsebino, priredil Blaž Kumerdej, 1778
- 100** *Abecedika ali abecedna tabla*, učilo v vsaki začetni šoli, Ljubljana, 1798
- 110** Valentin Vodnik (1758–1819), narodni buditelj, pesnik, pisec slovenskih učbenikov
- 114** Valentin Vodnik, *Abeceda za prve šole* (samo slovenska začetnica), Ljubljana, 1811
- 115** Vinska trta in vino
- 126** Stavba osnovne šole v Tomaju
- 137** Jožef Balant (Walland), 1808–1834, nadškof in učitelj, zagovornik poučevanja slovenskega jezika na podeželskih šolah
- 151** Andrej Einspieler (1813–1888), duhovnik, narodni delavec zagovornik slovenskega jezika v šolstvu
- 152** Anton Martin Slomšek (1800–1862), mariborski škof, učitelj, pesnik, pisec slovenskih učbenikov
- 157** *Blaže in Nežica*, učbenik v nedeljski šoli, 1842
- 158** V Rakovcu so koze
- 159** Nebo (berilni sestavek)
- 166** Franc Jožef, avstrijski cesar v letih 1848–1916, podpisnik zakona o enotni osemletni osnovni šoli
- 180** Učenci Osnovne šole Tomaj v šolskem letu 1910/11
- 188** Značilna oblike pisave takratnih učiteljev
- 191** Kras (berilni sestavek)
- 196** Franc Močnik (1814–1892), metodik računskega pouka in utemeljitelj modernega računstva
- 198** Franjo Močnik, *Navod k prvi in drugi računici za slovenske ljudske šole* (metodični priročnik), 1876.
- 199** Luka Lavtar (1841–1915), matematik in metodik, utemeljitev metodike elementarnega računanja na ordinalnih številih
- 207** Ivan Lapajne (1849–1931), učitelj, pedagoški pisatelj in zagovornik realnega izobraževanja
- 219** Henrik Scheiner (1850–1920), profesor in pedagoški pisec, zavzet delavec za napredek prirodopisnega pouka
- 246** Aleksander I. Karađorđević, kralj Kraljevine Jugoslavije (1921–1934), zagovornik narodnega unitarizma
- 267** Pavle Flere (1883–1963), učitelj, organizator šolstva, soavtor nekaterih zakonov ter metodik modernega začetnega branja in prirodoslovnega pouka
- 268** Pavle Flere, *Naša prva knjiga*, 1929 (uvajanje začetnega branja z velikimi tiskanimi črkami)
- 276** Josip Brinar (1874–1959), učitelj, pisatelj, pisec zgodovinskih in domoznanskih učbenikov
- 277** Vsebina zgodovine (kazalo v učbeniku za 4. razred)

- 281** Franc Fink (1885–1972), metodik in pedagoški pisatelj
- 284** Kako voda vre
- 289** *Preljubo veselje oj, kje si doma*, začetnica, ki uvaja globalno metodo začetnega branja, 1939
- 305** *Začetnica za koroške ljudske šole*, 1929
- 308** Zemljevid: ozemlje Slovenije po prvi svetovni vojni
- 311** Benitto Mussolini – Duce, uničevalec narodne šole na Primorskem
- 314** Učenci Deške osnovne šole Tomaj, šol. leto 1938/39, pri telovadbi v oblekah organizacije Balilla
- 316** *Prvi koraki*, začetnica za učenje branja doma
- 337** Partizanska učna knjiga, *Šolo smo odprli*
- 348** Ozemlje pod Zavezniško vojaško upravo, cona A
- 355** Obisk poročnika Simonija, načelnika prosvetnega oddelka Zavezniške vojaške uprave v Trstu
- 384** Predsednik SFR Jugoslavije, Josip Broz TITO
- 394** Začetnica, 1945, primer ideološke vzgoje najmlajših učencev
- 395** Gradimo šole, gradimo znanje
- 396** Pionirji
- 412** Moderna šolska stavba osnovne šole Šempeter pri Gorici, zidana leta 1965
- 419** Smučarski tečaj, 1972
- 425** *Prva čitanka*, Ljubljana 1952
- 482** Slovenska zastava in slovenski grb

Tam, kjer viri slikovnega gradiva niso posebej navedeni, je uporabljeno gradivo, ki je zaradi starosti prosto materialnih avtorskih pravic in je prosto dostopno na <https://wikipedia.org/>, <https://www.europeana.eu/> in <http://www.dlib.si/>.

PREDGOVOR

Knjižno delo predstavlja razvoj osnovne šole na celotnem narodnem ozemlju. Pobuda za preučevanje zgodovine osnovnega šolstva izhaja iz mojega osebnega zanimanja. Pogrešala sem monografijo, ki bi predstavljala razvojno pot slovenske šole na celotnem slovenskem ozemlju. Potrebno pa je pogledati nazaj, da bi videli naprej in poznali delo naših prednikov, ki so orali ledino na področju šolstva in uspešno gradili našo slovensko šolo. V delu je predstavljena dinamika razvoja osnovnega šolstva od prvih začetkov do današnjega časa.

Vsebina je urejena progresivno kronološko v štirih osnovnih poglavjih, ki obravnavajo naslednja štiri obdobja: srednjeveško šolstvo, avstrijsko šolstvo, šolstvo v Kraljevini Jugoslaviji in socialistični Jugoslaviji. Poglavja torej predstavljajo časovna obdobja držav, ki so urejale šolstvo na našem centralnem narodnostnem ozemlju. Med ta dolga obdobja se vrivajo kratkotrajna, prehodna, a pomembna za spremembe v šolstvu: protestantizem, Ilirske province, šolstvo v vojnem času. V okviru teh časovnih obdobji je predstavljeno šolstvo tudi v deželah, kjer je potekal razvoj drugače, to so naše obrobne pokrajine, ki so se krajši ali daljši čas razvijale pod vplivom drugačnih kultur: Prekmurje, Beneška Slovenija, Kanalska dolina, Koroška pa tudi Trst in Gorica.

V vsakem poglavju se nahajajo povzetki, ki dajejo preglednost, omogočajo dojemanje bistva in zakonitosti.

Obdobja so različno dolga: trajajo nekaj sto let, nekaj desetletji ali nekaj let. V časovnih obdobjih je vsebina tematsko razčlenjena. Opisani so razmere v državi, narodnostne posebnosti Slovencev, zakonodaja, ki je urejala šolstvo,

posebne domače kulturne razmere, silnice, ki so spodbujale ali zavirale tok razvoja in dajale posebne značilnosti šolstvu, dejavniki pouka, razvitost šolstva, organizacija, vsebina, metode in sistemi, učitelji in njihova društva, učbeniki, učni pripomočki, značilnosti nekaterih predmetov, pomembne osebnosti in njihova dela.

Pregledna razčlenjenost vsebine omogoča hiter pregled obdobja pa tudi vertikalni pregled določenega problema: zakonodaje, vsebine, organizacije pouka, učiteljske izobrazbe in podobno.

Temeljna metoda obravnave problema je zgodovinska metoda raziskovanja pisnih virov. Uporabljeni so bile monografije o zgodovini šolstva, publikacije šolskega muzeja, članki v pedagoški periodiki, dokumenti, zakoni, predpisi, učni načrti in učbeniki. Vgrajeno pa je tudi moje dosedanje raziskovalno delo o preteklosti našega šolstva.

Na osnovi analize dejstev, zbranih iz primarnih in sekundarnih virov, je mogoče razbrati bistvene posebnosti slovenskega šolstva v določenih obdobjih in presojati, do kolikšne mere so se uradni predpisi o vsebini pouka dejansko izvajali v praksi. Pregled učbenikov, predvsem pa člankov v strokovnem tisku, daje možnost objektivnega vrednotenja subjektivnih sil in ocenitev kakovosti šolstva v posameznih pogojih in obdobjih. Iz nasprotujočih si silnic je mogoče razkriti interese državne oblasti in interese domače kulturne elite ter vlogo učiteljev in njihovih stanovskih združenj.

Težav pri pregledu primarnih virov in obdelavi podatkov je bilo dosti. Sreča je, da imamo Slovenski šolski muzej, ki hrani vire, ki dajejo vpogled v preteklost. Slovenska zemlja v vsej svoji zgodovini ni bila združena v eni teritorialni upravni politični enoti. Države, ki so upravljale naše ozemlje in šolstvo, so se ob vsakem večjem spopadu menjale. Istočasno je šolstvo na slovenski zemlji upravljalo več držav. Poleg tega je bilo v isti državi ozemlje razkosano na upravne enote: pokrajine, dežele, ki so urejale šolstvo po svoje. Pod Avstrijo je bilo ozemlje razdeljeno na dežele, ki so bile vse razen Kranjske narodnostno mešane in so imele svoja središča izven slovenskega narodnega ozemlja. Upravna ureditev se je spreminjala, prav tako tudi lokalna in šolska uprava.

Po prvi svetovni vojni in nastanku jugoslovanske države je velik del slovenskega ozemlja ostal odtrgan od matičnega jedra in bil priključen kar trem državam: Avstriji, Italiji in Madžarski. V Kraljevini Jugoslaviji so preglednost oteževali velika družbena dinamika, neurejena šolska zakonodaja, razhajanje med centralističnimi odredbami in šolsko stvarnostjo ter obilica neuradnih šolskih virov.

V Socialistični federativni republiki Jugoslaviji (SFRJ) pa se je neprestano spreminjala zakonodaja in posledično učni načrti ter šolski predpisi, kar je povzročalo velik šolski nemir.

Poleg legitimne, formalne uprave, ki je imela šolstvo v svojih rokah in izdajala zakone in predpise, so vedno delovale še druge silnice, ki so vplivale tako na šolsko prakso kot pedagoško teorijo in zavirale ali spodbujale šolski razvoj: družbene razmere, politične stranke, cerkev, učitelji, starši,.

Raziskovanje vsakega zgodovinskega obdobja so spremljale specifične težave. Za najstarejše obdobje so primarni viri težje dostopni ali pomanjkljivi. Zato opisi temeljijo pretežno na sekundarnih virih. Strokovna terminologija se je razvijala in spreminjala, nazadnje pa so domače izraze zamenjale tujke.

Množica šolskih zakonov in učnih načrtov ter spreminjanje predpisov zamegljujeta bistvo, povzročata nepreglednost in obsežnost. V avstrijskem obdobju so učni načrti izšli le dvakrat, a so se razlikovali po deželah in po organizacijski obliki, razvitosti šol, in sicer od nedeljene enorazrednice do osemrazrednice. Slednje je v tej raziskavi sicer zanemarjeno, podatki so predstavljeni po dokumentih za osemrazrednice na Kranjskem.

V Kraljevini Jugoslaviji je izšlo veliko neuradnih načrtov, ki so jih sestavljali učitelji, a jih ni bilo mogoče v celoti zajeti. Predmetniki za dečke so se nekoliko razlikovali od predmetnikov za deklice; v delu so predstavljeni pretežno predmetniki za dečke.

V socialistični Jugoslaviji so se izvajale neprestane spremembe organizacije šolstva, predmetnikov, načrtov in drugih predpisov. V prvem desetletju so se učni načrti spreminjali skoraj vsako šolsko leto.

Naša sedanja šola je dedinja šolstva na osrednjem slovenskem ozemlju. Raziskava je zato osredotočena na slednje: v avstrijskem obdobju na deželo Kranjsko, v jugoslovanskem na Dravsko banovino in v novejšem obdobju na Socialistično republiko Slovenijo. Za natančnejšo obdelavo bi bilo treba pregledati tudi učbenike in strokovne publikacije na slovenskem ozemlju izven osrednjega ozemlja.

Nekatere pokrajine in nekatera obdobja so bolj, drugi manj podrobno obdelani. Večja pozornost je usmerjena na manj raziskano in manj poznano šolstvo. Nedvomno je čutiti tudi osebni odnos. Primorka sem in šolstvo na tem koščku Slovenije sem doživljala in soustvarjala tri četrt stoletja. Prav tako je čutiti osebno zanimanje za posamezne učne predmete. Natančno analizo pouka posameznih predmetov skozi zgodovino bi morali opraviti strokovnjaki posameznih znanstvenih področij, da bi lahko na osnovi analize naše pozitivne tradicije načrtovali šolstvo sedanjosti in prihodnosti, da bi ne bilo treba posnemati tujih vzorov.

Naloga je zajetna, obsežna, a kljub temu pomanjkljiva, vsekakor pa prispevek in pobuda za nadaljnje raziskovanje in razmišljanje o prihodnji vlogi našega šolstva za ohranitev naše kulture, dvig narodne zavesti, samostojnost, neodvisnost in pokončnost.